

Yılmaz Nevruz

[Bu yazı, Yılmaz Nevruz'un yakında yayımlanması beklenen "Umumî Kafkas Tarihi'ne Giriş" isimli kitabının II. cildinden alınmıştır].

Kafkas Halklarının Ceneviz Kolonileriyle İlişkileri ve Köle Ticareti Hakkında

2007 yılında SevKavGTU profesörler ve öğretim üyelerinin ilmi çalışmalarının sonuçlarıyla ilgili olarak, XXXVII. Bilim ve Teknik Konferansları materyalleri arasında yer alan "Kafkasya'da İtalyan Kolonileri (XIII. yy sonları-XV. yy.)" başlıklı bölümde E.G. Zevakin ve N.S. Pençenko'nun çalışmaları tartışılmıştır. Sözü geçen bilimadamlarının XIII-XV. yy'larda Batı Kafkasya'da, Karadeniz ve Azak Denizi kıyılarında ticaretin geliştirilmesi amacıyla kurulan Ceneviz kolonilerinin bölgede hem ticârî faaliyetlerinin hem de sosyal ilişkilerinin geçmişi hakkında yaptıkları araştırma bizim konumuza da ışık tutmaktadır. Yazarların tespitlerine göre, Cenevizliler 1260 yılında Haçlıların tahribettiği Bizans'a yardım ettiler. İmparator Mikhail Paleolog da teşekkür için sözleşmeye dayalı olarak, 1261 yılından itibaren Cenevizlilerin Karadeniz ve Azak Denizi kıyılarında dolaşmalarına izin verdi. 1266 yılında Cenevizliler Mengü Khan'ın Kırım'daki mülkü Kefe (Teodosya)'de Altınorda'nın himayesinde idiler. Burası modern bir şehirdi ve zamanla Ceneviz kolonilerinin merkezi haline geldi ve ünü dünyaya yayıldı. Balaklav ve Sudak surlarının ve Teodosya'nın sahil tarafındaki kulelerin kalıntıları Kefe'de geçmişin sessiz tanıklarındı. Talan saldırılarına karşı sürekli savunma gereksinimine rağmen Cenevizliler, Karadeniz ve Azak kıyılarının inatçı ve amaçlı barışçıl fatihleri oldular. Batı Kafkasya sahillerinde bulunan Ceneviz kolonileri arasında en tanınmışları Bata (Novoroseysk) ve Mavrolak'tır. Cenevizliler XIV. yy'ın sonlarına kadar Karadeniz ticaretini ellerinde tuttular. Ceneviz kolonilerinin yönetim kerkezi Kefe idi ve burada görev yapan kumandanlar, çeşitli ofisler ve Kefe konsülleri ticaret ve ticaretle ilgili kuruluşların sorunlarını çözümlüyorlardı. Genelde demokratik bir yönetim şekli vardı ve tepede konsül bulunuyordu. İdârî, ticârî ve adlî işler onun sorumluluğu dahilindeydi. O dönemde dikkati çeken bir husus da yargının/hukukun şiddet kullanımına izin vermesiydi. Ama Ceneviz koloni siteminde yaşlılar konseyi vardı ve bu konsey ile diğer yetkili organlar (genel danışmanlar, mali yönetim, vesayet komitesi, ticeret ve hazine kuruluşları) konsülün yetkilerini paylaşmışlardı. Cenevizlilerin iktisâdî ve ticârî faaliyetlerinin gelişmesi daima "Kafkas yerli halkları (Adıgeler) ile birlikte çalışma" sayesinde tahakkuk etmiştir. Mamafiyh Cenevizliler, tüm yetkiyi kendi ellerinde toplamak için yerel elitin temsilcilerine sürekli baskı yapıyorlardı. Matrega, Mapa, Kapa gibi bazı koloniler Kefe sözleşmesinde Adıge prenslerine bağlıydılar. Ancak, Cenevizliler bu kolonilerin yönetiminde Çerkes soyluları ile uzlaşma sağlayıp ticaretin güvenliği için Adıgelerden garanti istiyorlardı.

Cenevizlilerin yerliler ile ticareti öncelikle değiş-tokuş şeklindeydi. Bu yöntem, genelde tarımla uğraşan, fakat tüccar sınıfı olmayan Çerkes kabilelerinin yaşam şartlarını

kolaylaştırmaya yardımcı oluyordu. Mübadelede ölçü birimi bir erkek gömleği için yeterli olan kumaş miktarı idi, buna rağmen, belli bir kalınlık ve ağırlığı olan gümüş sikkeler de kullanılıyordu. Bu arada uluslararası ticaret de geliyordu. Karadeniz ve Azak denizindeki üsler aracılığıyla Cenevizli tüccarlar ticârî alışverişte aracılık yapıyorlardı, Karadeniz bölgesinden hububat, tuz, deri, kürk, bal, balmumu, balık, havyar, v.s. ihraç ediyorlardı; İtalya ve Almanya'dan kumaş, Gregya'dan yağ ve şarap, Asya'dan baharat ve mücevher, Afrika'dan fildişi getiriyorlardı.

Köle ticaretinin gelişme döneminde, Ortaçağ Kuzeybatı Kafkasyasında kolayca zenginleşmek için insan ticaretinden yararlanılıyordu. Adıge toplumunun üst tabakası köle ticaretine aktif olarak katılıyordu, Kefe hazinesi, Adıge soylularına rüşvet ve armağan vererek dostça ilişkiler kurma girişimlerinde kullanılmak üzere özel fonlar tahsis etmişti. Kolonizatörler dostane ilişkiler kurabilmek için yerel kabilelerin soyluları ile evlilik bağı kurmaya da çalışıyorlardı. Akrabalık bağının oluşturulmasında meşhur bir örnek, 1419 yılından beri Matregi yöneticisi olan Ceneviz soylusu Gizolfi'nin yerel Biberdi soyu prensinin kızı ile evlenerek akrabalık bağı kurmasıdır.

Köle toplamanın ana kaynağı sürekli vuku'a gelen savaşlardı. Savaşta esir alınanlar ile işgal edilen yerlerin sivil ahali köleleştiriliyordu. Başka ve çok önemli bir kaynak da korsanlık yöntemleriyle insanların zorla kaçırılıp köleleştirilmesi idi. Tefecilik yoluyla borçlandırılan ve borcunu ödeyemeyen kişiler de zorbalıkla köleleştiriliyordu. Ceneviz konsülleri inzibatı temin ettikleri için köle ticaretinden hisse alıyorlardı. Bir kölenin fiyatının % 1.33'ü gelir vergisi, % 2.6'sı konsülün rahat yaşaması için mecburi vergi olarak ödeniyordu. Ayrıca ihraç edilen köle başına 6 aspro zorunlu can vergisi veriliyordu. Bu rahat elde edilen gelir yüzünden, koloni yönetimleri köle ticaretini teşvik ediyorlardı. 1453 yılında Türklerin İstanbul'u fethetmeleri ile birlikte Ceneviz kolonilerinin durumları kötüleşti. 1475 yılında ise Türkler ve Kırım Hanlığı tarafından tüm koloniler yok edildiler¹.

"İstoriya narodov Severnogo Kavkaza" isimli eserin Z.V. Ançabatze, V.G. Gaciev, İ.L. Lavrov ve A.R. Şikhsaidov tarafından hazırlanan X. bölümünde Karadeniz kıyılarındaki Ceneviz kolonileri bahsi çok güzel bir şekilde işlenmiştir. Sözü geçen eserden geniş bir biçimde yararlandık. Orada verilen bilgilere göre, XIV-XV. yy'larda Batı Kafkasya'da, Azak ile Sukhum-kala arasında 39 adet Ceneviz kolonisi vardı. Bunların içinde en büyükleri Azak (Tanais) ve Sukhum-kala idi, onlardan sonra da Taman Yarımadasında bulunan Matrega (Tamatarkha) kolonisi geliyordu ve burası önemli bir ticaret merkeziydi. Matrega, Kafkasya ve diğer ülkelerle bağlantıya sahipti, bütün gemiler burada demir atıyorlardı, zira Azak Denizi'nin suları sığ olduğu için gemiler Tanais (Azak)'e ulaşamıyorlardı. XV. yy'a kadar Matrega Çerkes prenslerinin yönetimindeydi.

¹ Materialı XXXVII naučno-tekhniçeskoy konferentsii po itogam raboti professorsko-prepodavatel'skogo sostava SevKavGTU za 2007 god. Tom perviy. Yestestvenniye i toçniye nauki. Tekhnicheskiye i prikladniye nauki. Stavropol': SevKavGTU, 2008. 236 s.

1419 yılında, Cenevizli Gizolfi, Çerkes prensinin kızı Bikha-Khanım ile evlenince, şehir onun feodal yönetimi altına girmiş sayıldı.

Ceneviz kolonilerinden olan, Kuban'ın sağ yakasındaki Kopa (Lakopa, Kopario), Mapa (Anapa), Zarir (eski Bata, Sucuk-Kale), Kuban ve Beysu ırmaklarının yakınında yer alan Petşe, kuzey Taman bölgesinde bulunan Santa-Kruçe, San-Corcia Limanı, Lotar Limanı ve diğerleri etnik yönden çok renkli idiler. Ahalinin bir bölümü Çerkes, Abaza ve diğer halklardan oluşuyordu. Karadeniz'deki bütün İtalyan kolonilerinde Cenevizlilerin sayıları oldukça azdı. Soldaye, Çambakla, Matrega ve Kopario'da ise çoğunluğu Gregler ile Adığeler oluşturuyordu. Ceneviz kolonilerinin merkezi olan Kafa'da (Theodosya, Kefe) Yahudi, Karaim, Gürcü, Rus ve Polyakların yanında Cenevizliler azınlık teşkil ediyordu. XV. yy'ın sonunda, 70 bin nüfuslu şehirde Cenevizlilerin sayısı 10 bini geçmiyordu (Atti della sosiéta di storia patria. Genova, 1939. T. 7. F. 2, 168, 177, 266, 575-680)²

Yine aynı kaynağın verdiği bilgilere göre, Ceneviz kolonilerinde, sosyal statü bakımından tüccarlar, elzanatları ustaları, liman işçileri, denizciler, askerler ve hizmet elemanları gibi gruplar vardı. Kolonilerde bunlardan başka hekimler, hukukçular, mühendisler ve öğretmenler gibi meslek erbabı kişiler de mevcuddu. Kefe'de meslek okulu, kütüphane ve diğer sosyal kuruluşlar faaliyet gösteriyordu. Bunların amacı Katolikiği yayarak Cenevizlilerin durumunu sağlamlaştırmaktı. Bazı kolonilerde piskopos ve başpiskopos kürsüleri oluşturulmuştu, kiliseler de inşa ediliyordu (Kaporio'da olduğu gibi). Hıristiyanlar için kurulan bu mabetlerde, yerli halkın Katolik inancına girmesi için faaliyet de gösteriliyordu. Ancak kürsülerin ve kiliselerin ömrü kısa oldu ve misyonerlik çalışmaları başarısızlıkla sonuçlandı.

Hukuk açısından Cenevizliler imtiyazlı sınıfı oluşturuyorlardı. Zira, azınlıkta olmalarına rağmen yerel yönetimlerde, kendilerinin on misli olan halklarla aynı söze sahiptiler. Haddizatında, yöneticiler zengin adaylar arasından seçildiği için, kolonilerde bütün güç zengin Cenevizliler ile yerel aristokratların elinde toplanıyordu. Bunlar hep birlikte toplumu sömürüyorlardı.

Ticârî, iktisâdî ve siyâsî merkez olan Kefe'de kanunları çok iyi işleyen, arması ve yönetmelikleri olan bir idare mevcuttu. En yetkili yönetici Ceneviz Devleti tarafından atanan konsüldü. Şehirdeki diğer bürokratlar – şehir yöneticileri, danışmanlar, haznedarlar, subaylar, zabıta müdürü – çevredeki yerel yöneticiler tarafından, öbür görevliler de halk tarafından seçiliyordu. Batı Kafkasya'daki Ceneviz kolonileri bütün Kafkasya halklarıyla ticaret yapıyorlardı.

Ticaret güzergâhı şöyleydi: Anapa'dan başlayan yol Holmskaya, Saratov, Büyük Zelençuk ve Marukh hattını takibederek Karaçay'a geliyor; burada ikiye ayrılıyor, biri Kafkas Dağlarından geçerek Tsebelda'ya, diğeri de Terek üzerinden Hazar Denizi'ne

---

² Piotrovskiy, B.B., age., s. 266.

ulaşıyordu. Bir başka yol da şu güzergâhı takibediyordu: Anapa→Gelincik→Kuban'ın sağ yakası→Hazar Denizi'nin kuzey kıyıları→Türkistan→İran→Çin.

XV. yy'da cenevizli tüccarların gemileri Hazar Denizinde cirit atıyorlardı. Tüccarlardan biri olan Giovanni della Valle, bir askeri gemi inşa ettirmişti ve bu gemi hem ticaret hem de denizlerde korsanlık yapıyordu (Barbaro i Kontarini o Rossii: K istorii italo-ruskikh svyazey v XV. v. L, 1971, s. 138). Klavikho'ya göre, Sultan Üveys (1356-1376) zamanında cenevizli tüccarlar, Güney Azerbaycan'da toprak satın aldılar ve Tebriz civarında bir kale inşa ettiler (Klavikho. Puteşestvie ko dvorı Timura. SPb., 1881., s. 167-168)³. Cenevizliler Kafkasya içlerine de giriyorlardı. Bunun kanıtları, bazı geleneksel anlatılar, kale ve kilise yıkıntıları, haçlı mezar taşları ve diğer arkeolojik buluntulardır. Yerli halklar bunların, Franklara ya da Cerevizlilere ait olduklarını söylüyorlar. Adıgelere göre Kuban'daki taş yapılar, Balkarlara göre de Yukarı Bakhsan köyünde bulunan savunma yapıları ve dairevi kalelerin kalıntıları Franklara aittir.

Cenevizlilerin Merkezî Kafkasya'ya geldiklerinin kanıtı da Yukarı Culat'ta (Tatartüp) bulunan ve XIV. yy'da inşa edilen kilisenin, o dönem Katolik Avrupa dinî mimarisiiyle pek çok ortak noktalarının bulunmasıdır. Mesela, alttaki mahzen mezarlar dörtgen bir kamara şeklinde, yuvarlak planlı sferik kubbelidir. Bunda şaşılacak bir durum yoktur. Zira, İoan Şildberger'e göre, XV. yy başında Culat'ta Katolik kilisesi vardı, keza, şehirde Karmelit tarikatına ait rahipler bulunuyordu, onlar misyonerlik yapıyorlardı, ayinleri de tatarca yaptırıyorlardı. Aynı dönemde Culat'da Katolik piskoposun kürsüsü de bulunuyordu.

Cenevizliler Kafkasya'da İtalyan çuhası, pamuklu ve kadife dokuma, simli kadife, halı, vs. satıyorlardı. Keza, Venedik camı, sabun, buhur, kılıç parçaları, tuz, pirinç, biber, zencefil ve diğer baharatları da pazarlıyorlardı. Kafkasya'dan da umumiyetle tuzlanmış balık, tilki ve diğer hayvan kürkleri, hububat, balmumu, bal, şarap, meyve, kereste, deri, vs. alıyorlardı. Bu mallar, Karadenizdeki Ceneviz kolonilerine Kafkasya'nın her tarafından getirildiği gibi Rusya'dan da getiriliyordu⁴.

Köle Ticareti. Kolonilerde köle ticareti de yapılıyordu. Doğu Karadeniz'den ihraç edilen kölelerin çoğunluğunu Tatar, Adıge, Abkhaz ve Dağstanlılar oluşturuyordu. En önemli köle pazarları Kefe, Tanais, Sebastopolis / Sukhum-kala ve Kopario'da bulunuyordu. Daha önce anlatıldığı gibi, Kafkasya'da kalan köleler hariç, diğerleri müsliman ülkelere gönderiliyordu, özellikle de Mısır'a. Orada erkek kölelerden „Memlük“ ordusu oluşturuluyordu ve bunlar Sultan'ın hizmetine giriyorlardı. Kölelerin bir kısmı ise Avrupa'ya, özellikle İtalya'ya götürülüyordu. XIV. yy'ın ikinci yarısında, Karadeniz çevresinden İtalya'ya getirilen köleler o kadar çoğaldı ki ayaklanmalarından korkularak, onlar başka ülkelere dağıtıldılar. Ceneviz kolonilerine satılmak üzere getirilen köleler sadece Tatarlar değildi, kafkasyalı Çerkesler, Alanlar ve diğerleri de

³ Piotrovskiy, B.B., age., s. 266-267.

⁴ Piotrovskiy, B.B., age., s. 267.

getiriliyordu. İoan de Galonifontibus'a göre, "Karaçay ve Balkarlılar esirlerini deniz kenarına getirip satıyorlardı (İovan de-Galonifontibus. Svedenia o narodakh Kavkaza. 1404/Per. 3. M. Buniatova. Baku, 1980., s. 17)*". Bazen Cenevizliler, komşu halklara saldırı düzenleyerek elde ettikleri esirleri köleleştirip satıyorlardı. Ceneviz kolonilerindeki yönetimlerin desteklediği köle ticareti, Kafkasya halklarının hayatını kötü biçimde etkilemiştir⁵.

Ceneviz kolonilerinden ihraç edilen en önemli mal buğdaydı. Kolonistler yerel halktan büyük çapta buğday toplayıp Akdeniz ülkelerine satıyorlardı. Keza, buğdayın bir bölümünü Kırım ve Yakınoğu'da pazarlıyorlardı. Aynı şekilde, kolonilerden büyük miktarlarda balık ve balık ürünleri de ihraç ediliyordu. Kolonistler, Kafkasya'ya zaruri ihtiyaç maddelerini getirdikleri gibi, feodallerin ve zenginlerin talep ettiği lüks malları da getiriyorlardı.

Öteyandan kolonistler, Kafkasya'da Avrupa Kültürü'nün elementlerini yaymakla beraber, onların acımasız kolonyal politikaları yerel halkların kaderini olumsuz yönde etkiliyordu, özellikle Karadeniz havzası sakinleri bundan çok zarar gördüler. En dramatik olaylardan başında *köle ticareti* geliyordu. Bu yüzden en güçlü ve en çalışabilecek durumda olan insanlar çeşitli düzenbazlıklarla yabancı ülkelere götürüldüler ve Kafkas Halkının genç ve dinamik nüfusunun azalmasına sebep oldular. Bunun yanı sıra, koloniler ticarî merkezler mahiyetinde olup yerel üretimi desteklemiyorlardı.

Ceneviz kolonilerindeki üst düzey yöneticiler, komşu ülkelerle dostana bir şekilde geçinmek istiyorlardı (Atti della sosiéta di stdria patria. Genova, T. 7. F. 2). Bu cümleden olarak Çerkes beylerini ve diğer hükümdarları memnun etmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. 1458 yılında Cenova'dan konsüllere gönderilen talimatta şöyle deniyordu: „Karadeniz'de dört hükümdar vardır: Tatar İmparatoru, Trabzon İmparatoru, Mankupa Prensi Teodor ve kardeşi Mankastro (Akkerman) Halkı Prensi. Bunlar, Kefe ve diğer kolonilerimizle ticaret yapıyorlar. Bu sebepten onlarla iyi geçinin. Bizim isteğimiz, görevinizi iyi yapmanız, barış içinde yaşamanız ve her türlü çatışmadan sakınmanızdır (Atti della sosiéta... F. 815)“. Ancak, Cenevizliler komşularıyla her zaman barış içinde yaşamıyorlardı. Hiç bir engel tanımadan Batı Kafkasya halklarının içişlerine karışıyorlardı. Bu meyanda fitne-fesat çıkarma, rüşveti teşvik etme ve askeri hareketler söz konusuydu. İşçileri acımasızca çalıştırmaları, Katolikliği yaymakta ısrar etmeleri, iç meselelere burunlarını sokmaları ve aşırı kazanç sağlama hırsları Karadeniz Yakın Çevresi ve diğer yöre halklarını çileden çıkarıyordu.

---

* Burada bir düzeltme yapmak gerekiyor. Karaçay-Balkarlıların o dönemde bağımsız bir feodal devletleri ve inzibat birlikleri olduğuna dair ne yazık ki kaynaklarda ne de geleneksel rivayetlerde bilgi vardır. Ancak Alanlar veya Aslar Karaçay-Balkarlarla iç içe yaşıyorlardı. Bunlar eskiden beri köle ticaretinin erbabı oldukları için bu kötü alışkanlıklarını o dönemde de sürdürüyor olabilirler ve Karadeniz kıyılarına köleleri ancak onlar götürebilirler, Karaçay-Balkarların böyle bir girişimde bulunmaları mümkün değildir, Galonifontibus Alanlar ile Karaçay-Balkarlıları aynı kabul ederek bu ifadeyi kullanmış olabilir.

⁵ Piotrovskiy, B.B., age., s. 267-268.

XV. yy'ın ikinci yarısı, Doğu Karadeniz kıyılarındaki kolonilerin merkezi olan Kefe'ye karşı ayaklanmaların yaşandığı dönemdir.

Adıgeler ve diğer Kafkasya halkları kolonilere karşı mücadele başlattılar ve vergi ödemeyi reddettiler. Silahlanıp Ceneviz tüccarlarına saldırdılar. Şehirlerde çeşitli halklara mensup birçok işçi, denizci ve asker vardı ve buralarda büyük ölçüde ayaklanmalar söz konusuydu. Pek çok insan, canlarını kurtarabilmek için Çerkesya'ya ve Kafkas Dağlarına kaçtılar (Atti della sosiéta, F. 178).

Yerel halk, yabancılarla mücadele etmek için her fırsatı değerlendiriyordu. 1457 yılında Adıge Prensi Kadibeldi, Matregi hâkiminin kalesini aldı. Daha sonraları Matregi Prensi Zakariya Gizolfi şöyle yazmıştır: "Halk Kefe'ye karşı ayaklandı ve Zikhya prenslerinin kalesini aldı...(Atti della sosiéta...)". Ama, ayaklanma bastırılmıştır.

Ceneviz kolonileri ile mücadele sırasında feodallerin ikili politikaları zorluk çıkarıyordu. Onlar hem bağımsız hem de zengin olmak istiyorlar, ama halkın kolonistleri kovması için yardımcı olmuyorlardı. Mamafiyh, zaman geçtikçe Cenevizlilerin Karadeniz kıyılarındaki kolonilerinin durumları kötüleşmeye baladı. XV. yy'ın ortalarında Kefe Yönetimi Kırım Hanı'na haraç ödemek zorunda kaldı. Cenova Hükümeti de hâlâ Kefe'ye komşularıyla iyi geçinmesini tavsiye ediyordu. Ancak saldırmazlık sözleşmeleri geçerli değildi. Osmanlılar Kefe'yi ele geçirdiler ve Karadeniz'deki İtalyan/Ceneviz koloni sistemine son verdiler⁶.

Karadeniz sahillerindeki Ceneviz kolonilerinde "köle ticareti" ili ilgili olarak şimdiye kadar pek çok şey yazılmış ve söylenmiştir. Bunlardan çoğu, belgelere dayanmayan sübjektif yaklaşımları dile getirirler. Hem Rus hem de Avrupa kaynaklarında Hıristiyan-Müsliman taraftarlığıyla gerçekler çok defa saptırılmıştır. Yukarıda verilen bilgilerin de objektif olduğunu söyleyemeyiz. Bu konuya biraz daha açıklık getirmek için mümkün olduğunca meselenin derinliğine inmemiz gerekiyor.

Z. Güneş Yağcı "The Slave Trade in the Crimea in the 16th Century" isimli bilimsel tebliğinde, BOA belgelerini tarayarak ve J.H. Jonston, İris Origo, Halil İnalçık, Özalp Gökbilgin, Muzaffer Ürekli, Alan Fisher ve diğer birçok kaynakları tetkik ederek XVI. yy'da Karadeniz bölgesinde yapılan "köle ticareti" konusunu oldukça objektif bir yaklaşımla ve ilmî bir biçimde incelemiş ve büyük bir dirayetle gerçekleri ortaya çıkarmıştır. Sözü geçen çalışmadan öğrendiğimize göre, İtalyan şehir devletleri tarafından kontrol edilen Karadeniz köle ticaretinde Hıristiyan ve Yahudi tüccarlar başı çekiyorlardı. Diğer ticari mallara göre daha kârlı olan köle ticareti, Kilise tarafından yasaklanmasına rağmen, Müslimanlar gibi Ortodoks Hıristiyanlar da köle ticaretinin başlıca meta'ı olmuşlardır. XIV. ve XV. yy'larda İskendriye'de yılda ortalama 2000 köle satılıyordu. 1414 ve 1423 yılları arasında Kefe'de sadece Venedik'e 10 bin köle götürülmüştür (J.H. Johnston, "The Monammedan Slave", s. 479). Cenevizli gemiciler

⁶ Piotrovskiy, B.B., age., s. 268-269).

Kırım sahil şeridinden kaçırdıkları insanları köle yapıp satıyorlardı. Aynı şekilde, Karadeniz'in kuzeyindeki step kuşağından Tatarlar tarafından kaçırılan insanlar da önemli bir yekûn tutuyordu. Bu arada, yoksulluk sebebiyle Tatarlardan bazılarının kız çocuklarını sattıkları da söylenmektedir (İris Origo, "The Domestic Anemy", s. 326). Osmanlı Devleti'nin Boğazlara hâkim olmasından sonra İtalyan şehir devletlerinin Karadeniz'deki ticârî faaliyetleri büyük ölçüde sarsılmıştır. İstanbul'un alınmasıyla birlikte Karadeniz ticaretinin kontrolü tamamen Osmanlıların eline geçmiştir (Halil İnalçık, "The Quotion of the Closing of the Black Sea", s. 77-84)⁷.

Yine aynı yazarın verdiği bilgileire göre, Altınorda Devleti'nin çöküşüyle birlikte Çingiz Khan soyundan gelen Gireyler sülalesi "Kırım Hanlığı"nı kurdular. Kırım Hanları ile Kefe'deki Cenevizlilerin ilişkilerinin bozulması üzerine Han, Osmanlı Devleti ile işbirliği yaptı. 1475 yılında Gedik Ahmet Paşa Kefe'yi fethetti ve şehir İstanbul'a bağlı bir sancak haline getirildi. Mamafiyh Kefe şehri Karadeniz ticaretindeki etkinliğini devam ettirdi, ne var ki yönetimde Cenevizlilerin yerine Osmanlılar geçmişti. Bu arada köle ticareti de devam etti. Mısır Memlûklü Devletinden ve Osmanlı Devletinden köle talebi devam ediyordu. Bu talep karşısında köle temini işini Kırım Hanlığı üstlendi, böylece Cenevizlilerin yürüttüğü köle ticareti Kırım Hanlarının kontrolüne girdi. Bundan böyle Kırım Tatarları tarafından temin edilen köleler, Osmanlı Devleti ve Mısır esir pazarlarında önemli bir yere sahibolmuştur⁸.

Z. G. Yağcı Kırım Hanları ile mirzalarının köle ticaretiyle nasıl içli-dışlı olduklarını ve bu iğrenç yolla nasıl gelir sağladıklarını da açık bir biçimde ortaya koymuştur. Kırım Hanlığı kabile aristokrasisine dayanıyordu. Bu yüzden Kırım Hanları kabile liderlerinin desteğine muhtaçtı. Zira sefere çıkacak Kırım ordusunu bu kabilelerden toplanan askerler oluşturuyordu. Kabile liderleri öylesine güçlüydüler ki kendi başlarına (Han'dan izin almadan) talan seferlerine çıkabiliyorlardı ve bu durum Osmanlı Devleti nezdinde Kırım Hanlığı'nı müşkil durumda bırakıyordu. Mesela İsa Koca Kabilesi'nin Lehistan taraflarına düzenlediği talan akını Devlet-i Aliyye'yi sıkıntıya sokmuş ve Kırım Hanı'nın dikkati çekilmiştir. Buna rağmen talana alışmış Tatar beylerini durdurmak mümkün olmuyordu. Zaten bunlar hem Kırım Hanlığı'nın hem de Osmanlı Devleti'nin başına gaileler açmıştır.

Köle ticareti ve köleler, Kırım Hanlığı ticaretinin vazgeçilmez gelir kaynaklarından biriydi. Köle temini bakımından başarısız geçen bir akın Kırım dahilinde huzursuzluğa sebep oluyordu. Kuraklık ve kıtlık yıllarında köle temini ve köle ticareti büyük önem kazanıyordu. Kuzeyde yaşayan Tatarların kıtlık yıllarında zaman zaman kendi çocuklarını bile köle olarak sattıkları görülmekteydi. İslamiyette müslimanların köleleştirilmeleri yasaklandığı için Osmanlı Devleti müsliman Tatarların çocuklarının

⁷ Yağcı, Z.G. The Black Sea Region: Past, Present and Future (October 14-169, sempozyumuna sunulan "The Slave Trade in the Crimea in the 16 Century" isimli tebliğin türkçe metni.

http://www.karam.org.tr/Makaleler/1399100609_yagci.pdf

⁸ Yağcı, Z.G., agy.

köle olarak satılmalarını engellemek için Kırım ve Karadeniz sahillerindeki sancak yönetimlerine sert emirler gönderiyordu. Buna rağmen Tatarların köle olarak satılmaları kesinlikle önlenemiyordu. Öte yandan müsliman olan Kırım Tatarları, gayr-i müslimler üzerine sefer düzenlemeyi kutsal bir görev sayıyorlardı. Polonya, Rusya ve Kafkasya (Batı Kafkasya ve Merkezî Kafkasya'nın batı bölümü) gayr-i müslimdi ve onların üzerine sefere çıkmak tabii hakdı. Osmanlı Devleti, Kuzey Karadeniz bölgesindeki topraklarına her hangi bir talan seferi vuku'unda, saldırganları cezalandırmak için Kırım Hanlığından yardım isteyebiliyordu. Böyle bir akın, Batı Kafkasya sakinleri olan Çerkesler (Adıgeler) tarafından 1539 yılında Kefe Sancağı topraklarına düzenlenmişti. Kefe sancakbeyi Halil Bey, Kabardey* Çerkesleri'nin Taman Yarımadasında Osmanlıların kontrolünde olan topraklara akın düzenleyerek hayvan sürülerini alıp götürdüklerini bildirerek Kırım Han'ından yardım istedi. Bunun üzerine Kırım Hanı Saib Girey 40 bin kişilik bir ordu ile Janey Çerkesleri'nin üzerine saldırıya geçti ve Çerkes Beyi Kansavuk'u esir aldı. Kefe sancakbeyinin araya girmesiyle Çerkes Beyi Kansavuk, Kırım Hanı'na 100, Kefe sancak beyine 20 ve Padişah'a da 100 esir verme koşuluyla serbest bırakıldı (Özalp Gökbilgin, 1532-1577 yılları arasında Kırım Hanlığı... s. 18)⁹.

Öteyandan, Kafkasya'ya yapılan akınlar genelde verimli olmuyordu. Mesela 1539'da Janeyler üzerine yapılan seferde bölge sakinleri (Adıgeler) dağlara çekildikleri için sefer hiç de verimli olmamıştı. Keza, Merkezî Kafkasya'ya yapılan seferlerde de Elburus Dağı çok sarp olduğu için kılavuz olmadan bu bölgeden de umulan sonuç alınamıyordu (Muzaffer Ürekli, Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu... s. 53). Bu arada, Saib Giray'ın "Kansavuk'un va'dlerini yerine getirmediği" bahanesiyle tekrar bir sefer açtığını biliyoruz. Hanlığın amacı ganimetti, bunun için fırsat kolluyordu. Bu son seferde kalabalık ve eğitimli Kırım ordusu karşısında Çerkesler karşı koyamadılar ve dağlara çekilmeyi yeğlediler. Kaynakların verdiği bilgilere göre 50 bin esir alındı. Kırım Hanlığı birkaç yıl sonra, 1554 yılında bu defa Kabardeylere karşı bir akın düzenledi ve 10 bin esir ele geçirildi. Her iki sefer de Kırım Hanlığı yönünden verimli geçmişti. Ancak, bu haksız ve zalimane saldırılar Çerkesleri başka arayışlara yöneltti. Dönemin Kabardey Beyi Hıristiyanlığı kabul etti ve kızını Rus Çarı IV. İvan ile evlendirdi. Kırım Hanlığı'nın bu hasmane politikası Çerkesleri, özellikle de Kabardey Çerkesleri'ni Rusya'ya yaklaştırmıştır. Bazı Kabardey prensleri ve Çerkes grupları heyetler göndererek Rus Çarından Kırım Hanı'na karşı yardım talebinde bulunmuşlardır [Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşesi ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569), Belleten, XII/46, s. 362].

---

* 1539 yılında Taman'da yaşayan Kabardeylerin büyük bölümü Terek Havzası'na göçetmişlerdi. Bu itibarla Kabardeylerin böyle bir talan seferi düzenleyecek güçleri yoktu. Nitekim, yazarın kendi ifadesiyle de belirlendiğine göre, Kırım Hanı Saib Girey Kefe sancakbeyinin talebi üzerine Janey Çerkesleri üzerine cezalandırma seferine çıkmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı topraklarına talan seferi düzenleyen Adıgeler "Janey Çerkesleri" idiler.

⁹ Yağcı, Z.G., agy.

Kırım Tatarları Kafkasya'yı köle kaynağı olarak görüyor ve Osmanlı Devleti'ne tabi olduklarına veya müsliman olup olmadıklarına bakmadan köle elde etmek için akın düzenliyorlardı. Çerkesler (Adıgeler) bu talan saldırılarının önlenmesi için Osmanlı Devleti'ne başvurular. Bunu, Kırım Hanı ve Kefe Sancakbeyi'ne gönderilen 1565 tarihli talimatdan öğreniyoruz. Talimatda Kırım Hanından ve Kefe Sancakbeyinden hangi Çerkes uruglarının başkaldırdığının ve hangi urugların da Devlet-i Aliyye'ye bağlı olduklarının tespit edilip derhal bildirilmesi emredilmiştir [BOA, MD, Nr. 6, h. 624. s. 293, Kefe Beyi'ne Talimat, 11 Cemaziyel ahir 972 (14 Ocak 1965)]¹⁰.

Yine aynı yazar BOA belgeleri ile Kefe, İstanbul, Ereğli ve diğer limanların gümrük kuyitlarını tarayarak, aynı şekilde Polonya ve Rus kaynaklarını da inceleyerek pazarlanan köle miktarı hakkında da rakamlar vermiştir: "Karadeniz'deki köle ticaretinin boyutunu tam olarak belirlemek fevkalâde güçtür. Buna rağmen bazı tahminlerde bulunmak mümkündür. Rus kaynaklarına göre Tatarlar her akında adam başına 5-10 köle elde ediyorlardı. Halil İnalçık'a göre Kırım Tatarları 1558-1596 yılları arasında Rusya'ya 30 defa ana akın düzenlemişlerdir (H. İnalçık "Serville Labor in The Ottoman Empire", s. 39). Alan Fisher ise Rus ve Polonya kaynaklarına dayanarak 1468'den 1668'e kadar geçen 200 yıllık süreçte 65 akının yapıldığını bildirmektedir (Alan Fisher, "Muscovy and The Blak Sea", s. 34). Netice itibariyle, Polonya kaynakları 1474-1694 yılları arasında yıllık 20 bin kişinin, toplamda ise bir milyon insanın kaybolduğunu haber veriyorlar. Rus tarihçileri ise 1607-1617 yılları arasında 100 bin Rusun, sonraki 30 yılda da yine 100 bin Rusun köleleştirildiğini ileri sürüyorlar. Bize bu hususda en doğru bilgileri köle pazarlarının kurulduğu Kefe, İstanbul, Ereğli, vs. gibi Karadeniz limanlarının gümrük kayıtları vermektedir. Mesela, 1578 yılına ait Kefe Gümrük Kayıt Defteri'ne göre, pençik* resminin yıllık toplam miktarı 4.463.196 akçedir (BOA, MD, Baş Muhasebe Defteri, Nr. 2283, s. 2). Köle başına alınan vergi miktarı 210-255 akçe arasında değişmektedir, bu miktarı 255'e bölersek 17.502 rakamına ulaşırız ki 1578 yılında sadece Kefe limanında bu kadar insan köle olarak satılmıştır. 225 ile 255 rakamlarının ortalaması olan 232.5 rakamına bölersek 19.196 rakamı çıkar ki bu takdirde Kefe'de köleleştirilen insan sayısı 19.196'dır. Haziran 1521'den Ocak 1522'ye kadar 8 aylık sürede Ereğli Limanı'na 313 köle girişi yapılmıştır ((BOA, MD, s. 2). Amasra Limanı'na da bir yılda 1357 esir girişi yapıldığı kaydedilmiştir (BOA.D. BŞM. , Nr. 1). Azak Limanı'nın 1529 yılına ait gümrük girdileri toplamında 650.000 akçe ile esir vergisi, 2.759.499 akçe olan toplam verginin % 24'üne tekabül etmektedir (BOA, Tapu Tahrir Defteri, Nr. 214, s. 8). 1606-1607 İstanbul Gümrük Defteri kayıtlarına göre, 26 Kasım 1606 ve 5 Kasım 1607 tarihleri arasında 3137 köle girişi yapılmıştır. Tabiiyatıyla bu rakamlar resmî kayıtlara geçen köle sayısını göstermektedir. Kayıt dışı köle ticaretinin yapıldığı da bir gerçektir.

¹⁰ Yağcı, Z.B. agy.

* Pençik=beşte bir anlamına gelir, Osmanlılarda devlet yöneti mi ele geçirilen ganimetin beşte birini alırdı. Aynı şekilde esirlerin de beşte birini devlet hissesi olarak alır ve onları devşirmek suretiyle devlet hizmetinde kullanılırdı.

Kafkasya'dan toplanan köleler genelde Kefe'ye götürülüyordu. Taman, Kopa, Azak ve Kerç gibi merkezlerde toplanan köleler buralardan İstanbul başta olmak üzere Ereğli, Sinop, Amasra ve İnebolu gibi limanlara taşınırdı. Kaçak yollarla toplanmayan köleler 'Üsera sefinesi' (esirlerin taşındığı tekneler) denilen köle taşımaya mahsus gemilerle sevk edilirdi.

Bu arada, Rusya'nın güçlenmesine paralel olarak Kırım Hanlığı'nın köle ticaretindeki etkinliği azalmaya yüz tutmuştur. Özellikle (Merkezî) Kafkasya Çerkesleri'nin Rusya'dan da destek isteyerek dirençlerini yoğunlaştırmaları Kırım Hanları'nın Kafkasya kaynağını iyice kurutmuştur. Aynı şekilde, en önemli köle kaynaklarından biri olan Kafkasya'da halkın islamlaşma sürecine girmesi Kırım Hanları'nın ve mirzalarının vazgeçemediği bu zâlimâne alışkanlığına büyük darbe vurmuştur (Yücel Öztürk, "Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe...", s. 505). Bu gelişmeler, yıllarca köle kaynağı olarak görülen Kafkasya'yı bir nebze olsun rahatlatmıştır. Ancak, köle tacirlerinin zorla insanları ele geçirip köleleştirme eylemleri bir süre daha devam etmiştir¹¹.

Ancak, burada verilen rakamları, özellikle de Polonya ve Rus kaynaklarında verilen sayıları ihtiyatla karşılamak gerekir. Aynı şekilde, Kırım Hanı Saib Giray'ın Kuban Çerkeslerine düzenlediği talan seferinde 50 bin esir aldığı, keza 1554 yılında Kabardey'e yaptığı talan seferinde de 10 bin esir aldığı çok abartılı görünmektedir. Kafkas kabileleri Kırım hanları ve mirzalarının talan seferlerine alışık oldukları için her zaman tedbirli davranıyorlardı ve bu hususta istihbaratları kuvvetliydi. Kırım'dan hareket bir askerın Kafkaslara yöneleceği bilindiği için düzlüklerde ve dağ eteklerinde oturan kabilelerin çocukları, kadınları ve güçsüzleri hızla dağ içlerine ve yüksek dağ vadilerine nakladılar, Kırım atlı askerine karşı savunma tedbiri alınırđı. Atlı askerler dağlara tırmanamayacakları için düzlüklerde buldukları hayvan sürüleri, hububat, vs. gibi ganimetle iktifa ederler ve çoğu zaman esir alamadan dönerlerdi. Önceleri yerli kabileler tedbirsiz davrandıkları için bir hayli kayıp veriyorlardı. Ama tecrübe kazandıktan sonra Kırımlı esir tacirlerine yem olmamak için mücadele etmişlerdir. Zaten Kafkas kabileleri savunmasız biçare insanların oluşturdukları topluluklar değildi. Kendilerini dış düşmanlara karşı her zaman savunmasını bilmişlerdir. Burada önemli olan: Kırım hanları ve mirzalarının Kafkasya'yı köle menba'ı olarak görmeledir. Esasen anılan dönemde Kafkas urugları bir seferde 10 bin, 50 bin esir verecek kadar nüfus yoğunluğuna sahip değildiler. İtalyan kaynakları da aynı şekilde abartılı rakamlar vermişlerdir.

Netice itibariyle, Kırım Hanlığı kuruluşundan 1783 yılında Rusya'ya ilhak edilışine kadar, daha önceki dönemlerden beri kârlı bir ticaret meta'ı olan köle ticaretini büyük bir kararlılıkla devam ettirmiştir. Cenevizliler ile Venediklilerden hiç de aşağı kalmamıştır, hatta köle temininde onlardan çok daha fazla performans göstermiştir. Merkezî ve Batı Kafkasya ahalisi köle ve ganimet elde etmek için Kırım Hanları ile

---

¹¹ Yağcı, Z.B. agy.

Kırım mirzalarının düzenledikleri talan akınlarından çok zarar görmüşlerdir. Kırım Hanları 300 kûsûr yıllık hâkimiyetleri döneminde bitişik komşuları olan Kuzeybatı Kafkasya Çerkeslerini islamlaştırmak için hiç bir gayret göstermemişlerdir. Zira bu takdirde kendileri için önemli bir köle ve ganimet kaynağını kendi elleriyle yok etmiş olacaklardı. Zaten Adıge, Karaçay-Balkar, İnguş ve Düger (Digor) halklarının 1750-li yıllara kadar Müsliman olmayışlarının sebebi, Müsliman Kırım Hanlarının ve mirzalarının sürekli talan akınlarıyla Kafkasya halkları arasında uyandırdıkları nefrettir.

Kırım Hanları'nın, Osmanlı himayesinin ebedi olacağını sandıkları anaşılmaktadır. Zira, kendileri ayakta kalabilmek için hiç bir teşebbüste bulunmamışlardır. Osmanlı Devleti zayıflamaya başlayınca bile akıllarını başlarına toplayamamışlardır. Yanıbaşlarındaki pagan Kafkas halklarını islamlaştırarak büyük bir insanî ve iktisâdî potansiyeli kendi taraflarına çekebilirlerdi. Ancak onlar kolay olanı, yani talan akınlarını sürdürmeyi tercih etmişler, bir türlü zamana ayak uydurarak modern devlet olmanın şuuruna erememişlerdir. Kafkas halklarına yaptıkları talan seferleri öylesine onulmaz yaralar açmıştır ki sözü geçen halkların geleneksel sözlü edebiyatlarında Kırım Hanları ve Mirzalarının zulümlerini anlatan birçok manzumeler doğmuştur. Zulüm idaresinin ebedî kaldığını tarih kaydetmez. Kırım hanları da yaptıkları zulmün cezasını, devletlerini kaybederek ve günahsız Kırım Halkı'nı da Rusya'nın esaretine terkederek yok olup gitmişlerdir.

Biraz önce de söylendiği gibi Batı ve Merkezi Kafkasya Kafkaslarını 300 yıl önce islamlaştırarak bölgede çok güçlü bir devlet oluşturabilirlerdi. Akıllıca bir islamlaştırma hareketine girişlerdi bütün bu halkların kısa bir zamanda müsliman olmaları mümkündü. Ama bunu bir türlü yapamadılar, sadece münferid beyzade dostlarını müsliman etmekle yetindiler. Böylece 1450 yılından 1750 yılına kadar 300 yıl sözü geçen halkların müslüman olmaları geciktirildi. Bunda Osmanlı Padişahlarının da büyük vebali vardır. "Halife" ünvanını taşımaları hasebiyle pagan Kafkas halklarının İslam'a girmeleri için her türlü vasıtalarından yararlanarak ciddi bir islamlaştırma hareketine girişmeleri gerekirdi. Ne yazıkki bunu yapmadılar. Ne zaman Rusya Çarlığı güçlenip Osmanlı Devleti'ne büyük tehlike arz edince, İstanbul hükümetleri kendi deyimleriyle "Çerkesleri" hatırladılar ve Rusya'ya karşı koyabilmek için Kafkasya'nın stratejik önemini ve Kafkasların dostluğunun önemini anladılar.

XVIII. yy'ın ikinci yarısında Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa harekete geçince çok geç kalınmıştı, ama onun akıllıca girişimleriyle hiç olmazsa henüz ihtida etmeyen tüm Çerkes grupları kısa bir zamanda topyekün müsliman olmuşlardır. Osmanlı hükümetleri Kafkasların islamlaştırılması projesini daha XVI. yy'da uygulasalardı, İtil-Ural ve Türkistan yolu Türkiye'ye açılır ve Rus Çarı IV. İvan elini kolunu sallaya sallaya Kazan ve Astarkhan'ı ilhak edemez, aynı şekilde Petro I Batı Hazar kıyılarında militero-politik şov yapamazdı. Osmanlı Devleti "gerileme" dönemine girmezdi, Kırım

Hanlığı tarihe karışmazdı ve Rusya sıcak denizlere inebilmek için sabırlı bekleyişini sürdürmek zorunda kalırdı. Devlet-i Aliyye Avrupa'da gerilese de Asya'da büyük g kazanır ve Avrasya kuşağında yer alan müsliman kavimler Rusya ve in'in esaretine düşmezdi. Netice itibariyle Türkistan (Doğu-Batı), İtil-Ural, Astarkhan, Kafkasya ve Kırım'ı içine alan muazzam bir Müsliman kuşağı husule gelir ve bölgenin siyâsî âkibeti de bugünden farklı olurdu.

Yilmaznevruluz.net